

Telefonerandets smarta praktiker

FREDRIK NILSSON är professor i etnologi verksam vid Åbo Akademi. Nilsson har i flera studier undersökt hur kulturella processer formar människors användning av kommunikationsteknologier.

Människan som slav under ny teknik är ett återkommande tema i debatter om ny teknik, men kulturhistoriska studier av teknikutveckling visar att människor oftast använder ny teknik på ett för dem meningsfullt sätt (Marvin 1988). I andra sammanhang diskuteras detta i termer av socio-materiella sammanflätningar där särskilt interaktionen människa-teknik problematiseras (t.ex. Nilsson 2000). I föreliggande artikel undersöks på vilka sätt nya teknikvanor även är smarta samt på vilka sätt smartheit – som heterogen socio-materiell sammanflätning och praktik – formas av kulturellt menings- eller ordningsskapande. Diskussionen förs med utgångspunkt i smartmobilens uråldriga släkting, telefonen.

Vad smartheit är har varit föremål för långa och omfattande kritiska diskussioner, men i vissa avseenden råder konsensus: Smartheit är en förmåga att använda kunskap och tidigare gjorda erfarenheter för att lösa problem (Gunther 2020:22; jfr Alter 2019). Mitt bidrag fokuserar särskilt på hur människor skapar smarta lösningar på vardagliga problem. Smartheit omfattar flera mikropraktiker och rymmer vissa likheter med de taktiker som människor använder för att, i såväl fysisk som kulturell mening, ta offentliga rum i besittning (Certeau 1984). Dessa taktiska praktiker följer inte alltid stadsplanerarnas intentioner och kan te sig irrationella. I regel formas dock taktiska praktiker i relation till en situerad kulturell logik. Som kommer att framgå är den telefonsmartheit som studeras i föreliggande artikel på ett snarlikt vis också taktisk. Det är inte alltid som tillverkarnas eller myndigheternas instruktioner följs när ny teknik implementeras; det är långt ifrån alltid som enbart formella

normer och regler styr teknikanvändningen. Vad styr istället? Erfarenhet och kunskap har nämnts, men även egenintresse eller intressegemenskaper har betydelse. Enligt *Svenska Akademiens Ordbok*, är smart synonymt med slug, fiffig eller klurig. Det handlar om en förmåga att använda givna förutsättningar till sin egen eller det gemensamma fördel. Smarthet präglas på detta sätt av situerat meningskapande.

Artikeln syfte är att undersöka smarthetens mikropraktiker. I empirisk mening fokuseras telefonens genomslag i svensk-språkiga skärgårds- och landsbygdsområden i Finland under 1900-talets första del.¹ Materialet består av svar på frågelistan *Taltråden* (SLS 1833) som skickades ut av Svenska Litteratursällskapet i Finland 1995. De som svarade var huvudsakligen födda under 1900-talets första hälft och hade varit med telefonens genombrott. I det följande avsnittet diskuteras några formella, tekniska kompetenser som krävdes och problem som uppstod i mötet med ny teknik. Därefter följer två avsnitt som särskilt fokuserar på smarta mikropraktiker.

GAMLA VANOR MÖTER NY TEKNIK

Telefoner förekom redan under senare delen av 1800-talet, men det dröjde innan telefonen var en allmänt förekommande teknik i hela Finland. Till viss del bromsades utvecklingen av ekonomiska villkor: Abonnenten förväntades nämligen själv betala för stolpar, tråd och apparat (Immonen 2002:13, 34). Fördröjningen var också kopplad till en osäkerhet inför den nya tekniken. Hur skulle en till exempel göra när telefonen ringde? Detta var inte självklart och därför spreds särskilda tele-

foninstruktioner (Immonen 2002:25). Det är, efter läsning av svaren på frågelistan, oklart i vilken utsträckning instruktionerna nådde målgruppen: "Ett par gånger minns jag hur skrattretande det var när någon inte visste vilken ända av luren man skulle trycka mot örat."² I efterhand förefaller sådan valhänthet komisk och det finns därför anledning att påminna om att facit saknas när ny teknik introduceras. Av samma anledning anpassas innovationer ofta efter gamla vanor, så även här.

Många vuxna var väldigt artiga, när de avslutade sina samtal. Bland annat en husbonde lyfte alltid på mössan och bugade, när samtalet var slut. Några av värdinnorna neg, när de slutade samtalet.³

Kompetensen handlade inte enbart om att veta hur ett samtal skulle avslutas, utan också om hur att föra ett samtal. Eftersom telefonen fick ett snabbt och tidigt genomslag bland affärsmän kom det ideala telefonsamtalet att baseras på affärsvärldens särskilda logik: Telefonsamtal skulle vara korta, koncisa och omfatta viktiga saker (jfr Garnert 2005:37; Immonen 2002:65). I svaren framgår det att idealet hade fått fäste på landsbygden: "Det var inte att telefonera om alla små saker till sina grannar och vänner. Nej, det var nog endast viktiga ärenden som skulle uträttas genom telefonen."⁴ Telefonen omgavs således av osäkerhet samtidigt som formella instruktioner och informella normer dikterade hur den skulle användas.

SMARTA PRAKTIKER PÅ GRÄNSEN TILL DET PRIVATA

Det korta samtalet var inte hegemoniskt, utan människor pratade länge om såväl

viktiga som oviktiga ting. Det skvallrades. I vissa perioder intensifierades denna samtalsform: "Det var vanligt att lokalt kunde folk sitta och tala i timmar i telefonen på kvällen, särskilt under vintermånaderna när man ändå satt inomhus."⁵ Ska det långa skvallrande samtalet förstås som en smart telefonpraktik? Kanske. Skvallrets betydelse för den sociala gemenskapen ska inte underskattas (Hammarlin & Jönsson 2017:93) och på så sätt var teknik användningen smart. Det långa samtalet lindrade känslan av ensamhet och skapade sammanhang i glest befolkade områden. Men i detta avseende kan smarthet förfalla mer än lovligt banalt och här bör det därför påminnas om att smarthet ska förstås som ett system av mikropraktiker snarare än en enskild praktik. Telefonskvallrandet förutsatte ytterligare andra praktiker.

De hem som skaffade telefon tidigt kom att fungera som informella telefonstationer (Immonen 2002:32); grannarna i byn eller grannskapet lånade telefonen och till dessa hem kom även samtal till andra i bygden. Eftersom samtalen därmed var mer eller mindre offentliga var det viktigt att inte äventyra den sociala gemenskapen. En fick inte verka för nyfiken: "Ibland gick vi finkänsligt ut, när någon kom för att ringa." Oftast stannade man dock kvar i rummet: "Men för det mesta stannade vi alla inne och låtsades inte alls höra vad den telefonerande sade, trots att vi naturligtvis lyssnade med öronen på helspänn."⁶ Vi kan utgå från att den som talade var fullt medveten om denna ödmjuka medhörning. Det fanns dessutom tillfällen då denna passiva närvaro övergick i aktivt deltagande i samtalen.

Om saken inte angick någon annan låtsades man som om man inte hört hela samtalet.

Gällde det däremot någon angelägenhet, som på något sätt berörde några eller alla av de närvarande, kunde de andra sufflera och följa noga med i samtalet.⁷

Smarthet omfattade således en förmåga att såväl tala (skvallra och sufflera) som att lyssna på rätt sätt. Dessa praktiker formades av en situerad logik; telefonsamtalen präglades av tillit och en känsla av gemenskap. Frågan om lyssnande var emellertid särskilt komplex och det fanns gränser för vad en ville dela med andra. Det krävdes fler smarta praktiker.

ATT HANTERA DET LYSSNANDE RUMMET

Internationell forskning betonar att telefonen skapade gemenskap över geografiska avstånd, men också att närhet kunde resultera i oro: Telefonen hotade privatlivets fredade zon (Kern 1983/2003:88, 185–187). Oron, i synnerhet i borgerliga, urbana miljöer, kretsade kring oönskade samtal från okända människor. Det fanns även en rädsla för avlyssning som kom till uttryck i berättelser om alltför nyfikna kvinnliga telefonoperatörer (Marvin 1988:64, 68–69). Finland avviker inte från mönstret.

Ofta nog hände det att nån ko fick sexuella önskemål så då var det att ringa till en granne och fråga [om de hade en oxe]. Så hände det också ofta att folk fick liknande känslor som just nämnda ko så då var det bara att ringa och göra träff på överenskommen tid, men här kom nu in ett allvarligt störningsmoment. Man skulle komma ihåg Central-Sandra som kände till hela länets kärleksaffärer. Harmfullaste kunde det bli om man hade många järn i elden.⁸

Oavsett sanningshalten i berättelser som denna så resulterade risken för avlyssning i särskilda praktiker. För det första en för-

måga att avgöra när någon lyssnade och för det andra att få denne att sluta: "Man kunde ana att någon annan lyssnade och så kunde man säga 'att var vänlig ni som lyssnar och sätt på luren' [...] Ibland kunde man börja tala illa om någon förmodad lyssnare, vilket ibland hjälpte."⁹ Eftersom en inte kunde vara helt säker på om någon obehörig lyssnade eller inte så var andra färdigheter också viktiga.

Den som var mest välinformerad var naturligt nog hon som hade hand om centralen. Hon lyssnade på i princip allt som avhandlades och det var knappt så hon gav sig tid att äta i lugn och ro utan satt och tuggade medan hon lyssnade och det kunde ju de andra höra. Nu var det ju så att alla visste om detta så det gällde att välja sina ord med omsorg.¹⁰

Ibland var det dessutom inte tillräckligt att välja ord med omsorg, utan en skulle: "Prata i gåtor för att vilseleda eventuella lyssnare, man skulle kamouflera ett samtal." Det gåtfulla, kamouflerade samtalet förutsatte en förmåga att lyssna på rätt sätt, ett innanförskap: "Det gällde också för den man talade med att vara införstådd med det vi pratade om".¹¹

SMARTA, SLUGA, TAKTISKA PRAKTIKER

Tidigare forskning om teknikutveckling visar att människor succesivt lär sig använda ny teknik på ett för dem meningsfullt sätt; ordningsskapande präglas på så sätt av en heterogen socio-materiell praktik. Med utgångspunkt i telefonens genombrott i Finland har mitt bidrag undersökt på vilka sätt sådana praktiker också kan definieras som smarta. Det har konstaterats att hanteringen av den nya tekniken formades efter gamla vanor samtidigt som nya vanor utvecklades. De se-

nare omfattade såväl lyssnandets som talandets mikropraktiker och rymde ett mått av taktisk slughet; telefonen användes för att värna ett eget eller delat intresse och för att lösa problem; man förde långa skvallrande samtal som bekräftade sociala band; man lärde sig hantera den delikata gränsen mellan privata och offentliga samtal; man lärde sig avslöja tjuvlyssnare och att tala på ett gåtfullt, men ändå begripligt sätt. Det pågick, annorlunda uttryckt, en taktisk anpassning där den nya tekniken kom att brukas, om inte för den egna vinningens skull så för att vidmakthålla eller etablera sociala gemenskaper. Smarthet omfattar på så sätt taktisk kreativitet som formas med utgångspunkt i situerade logiker.

NOTER

- ¹ Bidraget publiceras inom ramen för projektet Vardagens rum som finansieras av Svenska Litteratursällskapet.
- ² SLS 1833, s. 191.
- ³ SLS 1833, s. 710.
- ⁴ SLS 1833, s. 291.
- ⁵ SLS 1833, s. 345.
- ⁶ SLS 1833, s. 190.
- ⁷ SLS 1833, s. 197.
- ⁸ SLS 1833, s. 423.
- ⁹ SLS 1833, s. 37.
- ¹⁰ SLS 1833, s. 255.
- ¹¹ SLS 1833, s. 292.

KÄLLOR

Frågelistan *Talträden*, SLS, 1833

REFERENSER

Alter, Steven, 2019. "Making Sense of Smartness in the Context of Smart Devices and Smart Systems", i *Information Systems Frontiers*, 2.

- Certeau, Michel de 1984/1988. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- Garnert, Jan, 2005. *Hallå! Om telefonens första tid i Sverige*. Lund: Historisk Media
- Gunther, Maria, 2020. *Smart: vad vetenskapen säger om intelligens*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Hammarlin, Mia-Marie & Jönsson, Lars-Eric, 2017. "Prat i text: Om skvaller som journalistisk metod", i Forslid, Torbjörn, Lundell, Patrik, Ohlsson, Ander & Olsson, Tobias (red.), *Celebritetsskapande: Från Strindberg till Aislani*, vol. 35, Mediehistoriskt arkiv, Mediehistoria Lunds universitet, Lund.
- Immonen, Kari, 2002: *Bridging Souls and Human Minds: A History of the Telephone in Finland*. Helsinki: Edita.
- Kern, Stephen, 1983. *The Culture of Time and Space 1880–1918*. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press.
- Marvin, Carolyn, 1988. *When old technologies were new: Thinking about electric communication in the late nineteenth century*. New York: Oxford University Press.

SUMMARY

New Technologies, Smart Practices
(Telefonerandets smarta praktiker)

This article focus on smart habits established as the telephone became a mundane technology in Finland during the first part of the 20th century. Smartness is defined as tactical practices based on experience, knowledge, and situated cultural rationale. The article argues that new habits contained a degree of smartness as the telephone was used to protect one's own or a common interest and to solve mutual problems. Long gossiping conversations confirmed social ties. One learned how to manage the delicate boundary between private and public conversations, as well as to expose eavesdroppers and to speak in an enigmatic, yet comprehensible way. Smart practices encompass tactical creativity based on situated, cultural rationale.

Keywords: smartness, practice, tactics, telephone.

*Fredrik Nilsson, Professor in Ethnology,
Nordic Ethnology, Åbo Akademi University, Finland.*